

„ДРУГИТЕ“ ЧИТАЛИЩА

Венцислав Велев

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Средата на XIX век е белязана с бурен подем на културно-просветното движение на българите, което е част и от борбите за национално освобождение. Започва процес по учредяване на читалища, които се превръщат във важни центрове на българската общност. Читалища възникват и в градове, в които има силно присъствие на българската емиграция. Тези „други“ читалища стават обединителен център на българската диаспора и са елемент от борбата ѝ за отстояване на националното самосъзнание и противопоставяне на чуждата асимилация.

Ключови думи: читалища, българска емиграция, българска диаспора.

Въведение

60-те и 70-те години на XIX век са белязани от учредяването на нови читалища в различни селища. Идеята за изграждане на културно-просветни организации се приема не само от представителите на българската интелигенция, която е формирана основно от учителското съсловие, но среща подкрепа и в лицето на различните занаятчии, търговци, както и на представителите на духовните среди. И макар че читалищата възникват на основата на националната идентичност и самосъзнание предимно на българите в ареала на земите, които те населяват, много скоро тяхното разпространение излиза и извън неговите граници. Факт е, че като общодостъпна организация, все повече читалището се приема за обединителен център и на българите, които се заселват и формират колонии в други градове на Османската империя, както и извън нея. То подпомага и започналите процеси на даване на отпор на опитите за асимилация на българското население, както и нарастващата нужда от повдигане на неговия национален дух. По този начин читалището е както инструмент в борбата за самоопределение на българското население, така и възможност за неговото консолидиране.

Методология на изследването

При изготвянето на настоящото изследване са използвани всички видове архивни документи, както и изследванията на историци по проблематиката. Обект е възникването на читалищата сред

българската емиграция през 60-те и 70-те години на XIX век. Изводите са базирани на направен анализ на същността на тази изконна българска институция през изследвания период.

Резултати

От средата на XIX век българската емиграция се ситуира в двата основни в онзи момент центъра – Букурещ и Цариград. Нейни представители има и в други румънски градове и в по-малко сръбски и гръцки такива. По почина на сънародниците си от българските земи те предприемат стъпки за основаване на читалища¹. Спецификата при тях обаче е в обстоятелството, че мястото на възникване не съпада с ареала на разпространение на българската етническа общност. По този начин те се определят като „другите“ читалища, т.е. учредени от българите, живеещи постоянно в по-близки или далечни места извън традиционните за етноса земи. Сред дейците, прегърнали тази идея, се открояват Георги С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Екзарх Йосиф и др.

Още от началото на 50-те години на XIX век се забелязва подчертано желание сред многобройните българи, живеещи в румънските земи, за учредяване на национални културно-просветни организации. Подобни стъпки има в Букурещ и Темишвар. Двигател на тези действия е Георги С. Раковски. Той организира няколко големи сбирки в Букурещ, на които присъстват голям брой от българите, живеещи там. Непрекъснато се издига призива, че където и да са, българите не трябва да забравят народността и отечеството си. Изказва се необходимостта за събиране на средства за купуване на книги и за абонамент за вестници и списания с цел учредяване на читални, в които всеки да е добре дошъл. На следващо място, това дело следвало да бъде в основата на формирането на национална организация на българите, по примера на подобни от другата страна на р. Дунав [1]. В резултат на проявения интерес, както и на непрекъснатата дейност на Раковски, през 1861 г. на базата на учредената вече в Букурещ читалня българите, живеещи там, основават читалище, което наричат „Братска любов“. Ентузиазмът е голям, което е видно от направените изказвания. Това личи и от думите на Георги Зафиров, който в свое писмо до Г. Раковски отбелязва: „Затичаха са сичките за съочастването на това заведение“². На първото събрание, на което са приети устав и форма на печат, официално е провъзгласено, че целта е да се създаде нарочно място за четене и общуване, в което да се даде възможност и на българските емигранти свободно да се събират и да споделят своите проблеми. Началото е белязано от оформянето на специална малка библиотека с

български книги, на която самият Г. Раковски подарява около 100 екземпляра от своята книга „Горски пътник“. Активна дейност започва да се развива по отношение на разпространението сред българите на различни вестници, както и на призиви за народополезна дейност. Започват акции за събиране на помощи, с които да се подкрепят българи, изпаднали в затруднение. Първите стъпки, колкото и обещаващи да са, скоро са спрени. Според Захарий Стоянов причините за това са настъпилите разногласия между Г. Раковски и някои от по-големите български търговци, живеещи в Букурещ. Спорът между тях се заключава във виждането за пътищата и ходовете, които следва да се предприемат по отношение на очертаващото се движение за освобождение на България. Всичко това довежда до почти пълно замиране на дейността на читалищните дейци. Следват опити за възобновяване на работата на читалището, но те са спорадични. Най-често се проявяват в изнасяне на сказки и индивидуални събирания. Необходимостта от културно средище обаче е осъзната и от двата лагера в българската емиграция – т.нар. „млади“ и „стари“, в резултат на което през 1868 г. е учредено още едно читалище, приело името „Българско народно читалище“ [2]. Въпреки това активна дейност не е регистрирана. Видимо обаче е разделението между българите, живеещи в Букурещ, което се проявява и в посещаемостта на двете читалища и липсата на единодействие помежду им. Това кара част от дейците да се изказват за обединение, което обаче е трудно постижимо. Българите се призовават към единодействие, както и към подкрепа за народностната кауза.

Извън Букурещ, където има най-силно изразена българска колония, читалище възниква и в крайдунавския град Браила. Съвременниците му често го определят като град с полубългарски характер, предвид обстоятелството, че населението му наброява колкото българи, толкова и румънци. Според откъслечни сведения, в края на 1868 г. или началото на 1869 г. тук възниква читалище. Това е продиктувано от необходимостта от единен център, който да подпомага издаването на български вестници в Румъния. По същото време в Браила се установява Добри Войников. Тук той започва да издава своя в. „Дунавска зора“. По своята същност Браилското читалище послужва като основа за създаденото година по-късно Българско книжовно дружество. Разположено в няколко помещения, то е място за изнасяне на сказки и за заемане на книги от населението. Изказващите се поставят акцент върху необходимостта от развитие на науката и популяризиране на новите научни достижения, тъй като според тях само по този начин ще се осъществи напредък на

българското общество. В тази си дейност Браилското читалище активно си сътрудничи с формираното тук Българско книжовно дружество, с което споделя помещения. Действителните членове на дружеството Васил Друмев и Васил Стоилов, както и Добри Войников често са сред основните лектори и излизат с пространни слова пред българската общност. Посредством тях те разкриват богатата българска история и насърчават събуждането на народностния дух и желанието за свобода [3].

Междувременно читалища възникват и в други румънски градове. Гюргево е едно от първите такива селища. Разположено най-близо до Русе, в него постоянно пребивават или преминават много българи. Сред гюргевските читалищни дейци изпъква Иван Кършовски, който ежеседмично изнася сказки. Чест гост тук е Л. Каравелов. Организираните се театрални представления, които имат голям успех. Не по-малко активно е сформиранието читалище в Крайова, което носи името „Зора“. Местните българи го възприемат като „обществено българско заведение“, а също и „като училище не само за младите, но и за старите“. Събирането на книги и изпращането им в българските селища, както и подпомагането на ученици и техните учители са едни от основните задачи на местните читалищни дейци. Техният почин е възприет и от българите, живеещи в Олтеница, Плоещ и много други румънски селища. Всички читалища на българските емигранти поддържат тесни връзки помежду си, като голяма част от тях се включват активно в народоосвободителното движение, белязано със създаването на поделения на революционните комитети, както и в подготовката на Априлското въстание [4].

По подобие на българите в Букурещ и другите румънски градове, живеещите в Цариград (Иstanbul) също предприемат стъпки за учредяване на свое читалище. Това е очакван и естествен акт предвид обстоятелството, че към средата на XIX век българската колония наброява около 80 000 души. Тук са разположени канторите на едни от най-заможните български търговци. В столицата на Османската империя живеят и едни от най-известните български духовници, които водят борбата за самостоятелна Българска църква [5]. Сред инициаторите за създаването на Цариградското читалище е видният възрожденец Христо Стамболски. Заедно с още десетина млади българи, между които най-активни са Стефан Илич, Димитър Добрович, Тодор Бурмов, Георги Груев и др., той подчертава необходимостта от създаване на културен център по подобие на съществуващите гръцки такива. За подкрепа те се обръщат към видния духовник Иларион Макариополски, който е поканен да оглави читалищните дейци. Последният с радост приветства идеята за

читалище, въпреки че отклонява поканата да го оглави. Дава обаче конкретни съвети, които са приети от инициаторите. Всички се обединяват около виждането, че българите имат „въпиюща нужда от просветителски фактори“, както и от място, където да се обединят тези усилия. Макариополски съдейства от църковната община да бъдат отделени няколко помещения, които да се предоставят на новото читалище. Така през първата половина на март 1866 г. официално е обявено началото на Цариградското българско читалище. На първото събиране е оповестен началният вариант за устав. Същият бива скрепен с подписите на 43 души, от което можем да съдим, че толкова са и учредителите на читалището. Формирано е настоятелство в следния състав: хаджи Мина Пашов – председател, Георги Груев – подпредседател, Станчо Брадински – секретар, Никола Бракалов – писар, Николчо Тъпчилещов – касиер. За библиотекар е избран Лука Моравенов [6]. Читалището намира силна подкрепа в лицето на местните български духовници, начело с И. Макариополски, който по време на църковна служба в началото на април същата година осветява начинанието и това се приема за своеобразна втора дата на откриване на Цариградското читалище. В структурно отношение приетите за членове са напълно равноправни, като се различават само по членските вноски – от 50 до 200 и повече гроша годишно. Всички се ангажират да работят за благото на българския народ, както и да се противопоставят на опитите той да бъде асимилиран в духовно и езиково отношение. Обявяването на българското читалище намира широк отзвук и сред останалите народности, населяващи столицата на империята. В свои издания те отбелязват този акт. И докато гърците изразяват в повечето случаи недоволство, сръбските издания изказват поздравления, като уведомяват, че българите са приели почина на останалите балкански народи и най-вече на сръбския, за да учредят и те свои средища [7].

Цариградското българско читалище се помещава в част от метоха към църквата „Св. Стефан“. Първите стъпки са насочени и към привличане на нови членове, особено на такива, които не само са известни сред българите, но имат и финансова възможност да подпомогнат делото. Постепенно дейците приемат за своя мисия да поддържат тесни контакти с българската колония в столицата, както и с представители на вече възникналите на много места читалища. Пропагандирането на целите на читалището особено се активизира от 1868 г., когато начело на настоятелството застава Петко Р. Славейков. Като активен дописник на много вестници, той се заема с популяризирането на отделни читалищни инициативи, както и с осъществяването на преки контакти с българите от другите части на

империята. Макар и започнало с голям ентузиазъм и активни мероприятия, много скоро дейността на читалището започва да замира. Това е резултат както на настъпили и тук търкания между отделни читалищни дейци, по подобие на другите читалища, така и на липсата на желание от страна на богатите български търговци да подкрепят някои от инициативите. В дописки на страниците на в. „Македония“ се казва, че прекомерните амбиции на някои от по-известните цариградски българи, както и политическата нестабилност в империята довеждат до спирането на всякакви прояви на читалищна дейност [8]. Скоро тези различия частично са преодолени и в началото на 1869 г. читалището започва да развива дейност. Разгръща се кампания за купуване и събиране на книги, които се изпращат на българските училища, заявили потребност от обогатяване на книжния фонд на библиотеките им. Подпомагат се читалните на други читалища, особено на такива, които се разкриват в пограничните със Сърбия и Гърция селища. Всичко това е отразено в годишния доклад на Цариградското читалище за 1869 г. Приема се нов тип дейност, свързан с подпомагане на работата на учители, изпратени в български училища в по-малки селища. Това е в резултат и на изпълнението на главната цел – читалището да застане в основата на националната идентичност и самосъзнание на българите по всички земи, които те населяват. По-късно това бива доразвито в оповестеното „Възвание към читалищата“. В него, наред с други организационни въпроси, се казва, че по своята същност тези културни средища са призвани да осъществяват „еднаква дейност по събуждането и просвещението на целия български народ по всичките страни от общото ни Отечество“. Виждането се споделя на страниците на различни издания, но най-популярно то става след публикуването му във в. „Македония“. Следващата крачка е свързана с организирането на поредица сказки, които започват да се провеждат редовно. Подчертано засилената дейност на читалището довежда и до идеята за създаване на общ печатен орган не само на Цариградското читалище, но и на всички читалища като цяло. До този момент бележките и дописките се публикуват на страниците на отделни български издания. Статии четем във в. „Македония“, „Цариградски вестник“, изданията от Хр. Г. Данов „Летоструй“ и др. Възниква идеята е частично заимствана от гърците, които отдавна имат отделно печатно издание, свързано с техните силогози. Радетели за такова издание са най-вече Тодор Икономов и Петко Р. Славейков. Първият брой на новото списание излиза на 1 октомври 1870 г., като за целта е издадено разрешително на името на Иван Найденов. Главен редактор е Марко Балабанов. Още от началото то е възприето като открита демократична трибуна на

патриотичната българска интелигенция. В първите броеве е посочено, че списанието е с широк спектър, като в него ще се печатат предимно материали, подпомагащи развитието на непрекъснато възникващите нови читалища. Очертават се рубрики в следните раздели: „Книжовност“, представяща както българска, така и чуждестранна литература; „Общи предмети“, които очертават научните сфери, свързани с историята, философията, религиозността и нравствеността; „Изящни изкуства и краеведчески описания“; „Търговия и пътешествия“; „Опознаване на светци и други известни личности“; „Популяризиране на българския език“ и пр. [9]. Списанието бързо набира популярност. Автори на материали в него стават едни от най-известните възрожденци, които по това време живеят в Цариград. Интересът провокира читалищните дейци да потърсят възможности за разкриване на собствена печатница, като за целта се разгръща широка кампания за набиране на средства. На призива откликват както побогатите българи в Цариград, така и читалища от всички български селища. Това разкрива възприетото виждане списанието да възплъщава националния характер на читалищната идея и движение като цяло [10]. През 1872 г. редактор на сп. „Читалище“ става Тодор Икономов. Възникват известни спорове между отделните членове и редактори, като разногласията основно са за развитието на църковното движение. Вътрешните конфликти слагат отпечатък както върху периодичността на излизането на списанието, така и върху броя и съдържанието на сказките, организирани от Цариградското читалище. Стига се дотам, че започва да се повдига въпросът за спиране на самото списание. За да се успокоят нещата, се намесват и духовници, които излизат с призови за отстояване на националното самосъзнание, което е немислимо без читалищата и техния печатен орган [11]. Макар да се правят много опити за възобновяване на дейността на читалището, тя постепенно замира, като проявите му имат спорадичен характер.

Заклучение

През 60-те и 70-те години на XIX век българската емиграция и българите, живеещи в различни краища на Османската империя, не остават встрани от общия подем, свързан с читалищната идея. Разбирайки читалищата като център за отстояване на българщината, те работят за учредяването на нови читалища. Дейността им е част от общите процеси, засегнали и читалищата в българските селища. Периодите на активност са следвани от временен застой. Въпреки това читалищната идея се предава между българите и бележи нови етапи на развитие. Общата цел, макар и невинаги гласно изказана, е свързана с борбата за политическа независимост и изравняване на мястото на

българите с това на съседните балкански народи, поели вече по пътя на своето автономно развитие. Всичко това определя читалищата като важен елемент в борбата за национално освобождение и възстановяване на българската държавност от втората половина на XIX век.

Бележки

¹ Първите български читалища се учредяват през 1856 г. в Свищов, Лом и Шумен.

² **Narodnost**, g. I, br. 19 ot 23 fevruari 1868 g.

[**Народност**, г. I, бр. 19 от 23 февруари 1868 г.]

Reference/Литература

1. **Sachev**, Ev. Parvoto narodno chitalishte v Bulgaria ili sazhdavneto na evropeysko sotsiokomunikativna organizatsia. – V: *150 godini narodno chitalishtno delo*. Sofia, 2007, s. 133.

[**Сачев**, Ев. Първото народно читалище в България или създаването на европейско социоконмуникативна организация. – В: *150 години народно читалищно дело*. София, 2007, с. 133.]

2. **Narodnost**, g. I, br. 19 ot 23 fevruari 1868 g.

[**Народност**, г. I, бр. 19 от 23 февруари 1868 г.]

3. **Dunavska zora**, g. II, br. 52 ot 29 mart 1870 g.

[**Дунавска зора**, г. II, бр. 52 от 29 март 1870 г.]

4. **Zhechev**, N. Balgarskite chitalishta v Rumania prez Vazrazhdaneto. – V: **150 godini narodno chitalishtno delo**. Sofia, 2007, s. 117 – 123.

[**Жечев**, Н. Българските читалища в Румъния през Възраждането. – В: *150 години народно читалищно дело*. София, 2007, с. 117 – 123.]

5. **Buzhashka**, B. Balgarskata pravoslavna obshtnost v Istanbul. Istoria i perspektivi. <<https://bulgarika.alle.bg>> (18.04.2022).

[**Бужашка**, Б. Българската православна общност в Истанбул. История и перспективи. <<https://bulgarika.alle.bg>> (18.04.2022).]

6. **Stambolski**, Hr. Avtobiografia. Dnevniitsi i spomeni. T. I (1852 – 1868). Sofia, 1927, s. 281.

[**Стамболски**, Хр. Автобиография. Дневници и спомени. Т. I (1852 – 1868). С., 1927, с. 281.]

7. **Harbova**, E. Balgarskoto chitalishte v Tsarigrad (1866 – 1876) i kulturno-natsionalnoto Vazrazhdane. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2006.

[**Харбова**, Е. Българското читалище в Цариград (1866 – 1876) и културно-националното Възраждане. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.]

8. **Makedonia**, g. III, br. 21 ot 19 april 1869 g.

[**Македония**, г. III, бр. 21 от 19 април 1869 г.]

9. **Chitalishte**, g. I, kn. 1 ot 1 oktombri 1870 g.

- [**Читалище**, г. I, кн. 1 от 1 октомври 1870 г.]
10. **Turtsia**, г. VI, br. 51 от 3 fevruari 1871 g.
[**Турция**, г. VI, бр. 51 от 3 февруари 1871 г.]
11. **Den**, г. I, br. 19 от 16 yuni 1875 g.
[**Ден**, г. I, бр. 19 от 16 юни 1875 г.]

За автора

Венцислав Велев е доцент в УниБИТ. Неговите интереси са свързани с изследване на събитията от българската история след Освобождението, читалищното и библиотечното дело, политиките за опазване и популяризиране на културното наследство, нематериалното културно наследство на България, политиките на ЮНЕСКО.

За контакт с автора: v.velev@unibit.bg

THE “OTHER” CHITALISHTA

Ventzislav Velev

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The middle of the 19th century was marked by a rapid rise of the cultural and educational movement of the Bulgarians, which was also part of the struggle for national liberation. A process of establishing community centers (Chitalishta) had begun, then becoming important centers of organizations of the Bulgarian community. Chitalishte also appeared in cities where there was a strong presence of Bulgarian emigration. These “other” community centers became the unifying center of the Bulgarian diaspora and were part of its struggle to defend national self-consciousness and oppose foreign assimilation.

Keywords: community centers (chitalishta), Bulgarian emigration, Bulgarian diaspora.

About the author

Ventzislav Velev is an Assoc. Prof. at ULSIT. His interests are related to the study of the events of Bulgarian history after the Liberation, the Chitalishte and the library work, the policies for preservation and promotion of the cultural heritage, the intangible cultural heritage of Bulgaria, and the policies of UNESCO.

To contact the author: v.velev@unibit.bg